

VIRTUS

21 | 2014

Peter Hoppenbrouwers*

Middeleeuwse miljardairs

195

Andrew Spencer, *Nobility and kingship in medieval England. The earls and Edward I, 1272-1307* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014, xii + 306 p., index)

De hoofdtitel van dit boek, dat gebaseerd is op een in 2009 in Cambridge verdedigd proefschrift, is enigszins misleidend, want het gaat niet over de Engelse adel en zijn relatie tot de koning, maar, zoals de ondertitel verduidelijkt, over de positie van één segment binnen de Engelse adel aan het einde van de dertiende eeuw, de earls. Het verschil is geen kleinigheid. Terwijl er tijdens het lange bewind van koning Edward I, die in het boek centraal staat, slechts twaalf earls – het Anglo-Normandische equivalent van de continentale graven – waren, omvatte de Engelse adel in enge zin (in eigentijdse bronnen aangeduid als nobility) ongeveer zeventig families. Als we ook de ‘ridderklasse’ (knightly class) of de gentry (twee termen die rond 1300 door elkaar gaan lopen) meerekenen, wat continentale historici gewoonlijk doen, komen we al gauw op 2500 families. De earls vormden dus de puissant rijke en politiek zeer machtige fine fleur van de Engelse adel. Onder Edward I was earl dan ook de hoogste adellijke titel (op die van de koning na) in Engeland. Pas in de veertiende eeuw werd de earl overklast door de duke.

In het eerste hoofdstuk stelt Spencer de earls kort aan de lezer voor – een soort middeleeuwse Quote 10, aangevoerd door de earls van Lancaster, Cornwall en Pembroke, alle drie leden van de koninklijke familie, terwijl een vierde earl, die van Richmond, als hertog van

* Leiden University – p.c.m.hoppenbrouwers@hum.leidenuniv.nl

Bretagne een buitenlandse schoonbroer van de koning was. Sommige andere earls waren ingetrouwd in de koninklijke familie, en hun Franse familienamen verraden dat ze allemaal afstamden van adellijke families uit Normandië en omstreken, die samen met of in het kielzog van Willem de Veroveraar in Engeland terechtgekomen waren: De Warenne, De Lacy, De Bohun, Beauchamp, Bigod, De Vere en fitzAlan – een directe nazaat uit de laatste familie is als Earl Marshal en Duke of Norfolk nog steeds een van de meest prominente edelen van Engeland.

Het onderzoek naar de relaties van deze topdogs met koning Edward I in het eerste deel van Spencers studie levert weinig verrassends op. Koningen in middeleeuws Europa waren nu eenmaal geen autocraten. Ze werden geacht zich ‘met raad en daad’ te laten bijstaan door de machtigste edelen van het land, en juist de geschiedenis van Engelse koningen in de late middeleeuwen laat zien, hoe slecht het met een koning kon aflopen als hij zich niet aan die basisregel hield. Edward I was hiervan al helemaal doordrongen want de laatste jaren van het regime van zijn vader, Hendrik III, stonden in het teken van de grote baronnenopstand onder aanvoering van Simon van Montfort, die de kroonprins bijna de kop kostte. De noodzaak om in die situatie te laveren tussen bruto geweld en meegaandheid heeft Edwards eigen koningschap, en dan vooral ook zijn relaties met de earls, getekend. Spencer laat zich bij herhaling met bewondering uit over Edwards gevoel voor ‘politiek management’ en vermogen om mensen – jonge aristocraten vooral – langdurig aan zich te binden, terwijl hij er toch een autoritaire regeerstijl op nahield die, indien nodig, kon uitmonden in compromisloze hardheid, ook tegenover hoge edelen. De keerzijde van de uitzonderlijke machtspositie van de earls was namelijk dat ze de koning moeilijk konden ontlopen. Met hun naaste verwanten waren ze voortdurend actief aan het hof en in de koninklijke adviesraad of later in het Parlement. Als vanzelfsprekend werden ze benoemd in hoge ambten, regentschapsraden en buitenlandse gouverneurschappen, en waren ze persoonlijk bevriend met de koning of leverden ze huwelijkspartners voor de vaak omvangrijke koninklijke kinderschare. Even nauw waren earls betrokken bij de militaire avonturen van de koning, want adel en krijsbedrijf werden in deze tijd nog nauw met elkaar geïdentificeerd. De earls voelden zich de natuurlijke leiders van het land en eisten bij wijze van spreken het recht op om ‘nationale’ legers te commanderen. Iedereen zal zich uit de film *Braveheart* nog de arrogante John de Warenne, earl van Surrey, herinneren, die het Engelse ridderleger in de slag bij Stirling Bridge vakkundig naar de filistijnen hielp. Toch was hij de earl met de meeste gevechtservaring; hij voerde in niet minder dan elf campagnes het Engelse leger aan.

De macht van de earls berustte, behalve op hun enorme grootgrondbezit, vooral op het bezit van franchises, het Engelse equivalent van de continentale (lokale) heerlijkheid. Edward I heeft tijdens zijn lange bewind verschillende malen geprobeerd om dit type rechten (terug) bij de Kroon te krijgen – volgens de meeste historici met heel weinig succes. In Spencers ogen faalde Edward ook in het verwerven van steun onder de earls bij de vormgeving van twee belangrijke onderdelen van zijn militaire politiek: het beschermen van zijn continentale bezittingen en het omzetten van feodale legerdienst in militaire dienst op contractbasis. Wel slaagde Edward erin om méér *quid pro quo* in te bouwen in de onvermijdelijke beloning van earls.

In het tweede deel van Spencers studie (*‘The earls in local society’*) staat de typisch Engelse discussie over bastard feudalism centraal. Charles Plummer introduceerde dit begrip

Miniatuur van twee ridders, links waarschijnlijk Thomas, de Earl van Lancaster (1322), en rechts Sint Joris (*getijdenboek*, c. 1325-1330, Oxford, Bodleian Library, MS Douce 231, fol. 1r.)

197

in 1885 om een opvallend verschijnsel te beschrijven dat hij in laatmiddeleeuws Engeland waarnam, namelijk de grootschalige vervanging van feodo-vazallitische relaties, waarbij vazallen grond in erfelijk leen kregen in ruil voor militaire dienst, door flexibele, contractuele, voor-wat-hoort-wat betalingen. Langs die weg bouwde een (in Plummers ogen) mafia-achtige groep van hoge edelen privécliënteles op en financierden ze privélegers waarmee ze op den duur hele streken beheersten en aan het koninklijke gezag onttrokken. Na de oorlog heeft K.B. McFarlane Plummers redenering feitelijk omgedraaid. In de late middeleeuwen was de Engelse staat nog dermate zwak en weinig gebureaucratiseerd dat de adel zich genoodzaakt zag om via eigen initiatieven en met eigen middelen enige vorm van openbaar bestuur op lokaal niveau overeind te houden en daarnaast de belangen te behartigen van mensen (vooral lagere edelen: de gentry) die bereid waren om hen bij de uitvoering van dat streven te helpen. Dit gebeurde volgens McFarlane ook zeker niet bij uitstek op geweldadige wijze. Een ander discussiepunt betreft de ouderdom van bastard feudalism. In de jaren tachtig van de vorige eeuw heeft Peter Coss het standpunt verdedigd dat bastard feudalism teruggaat op het bewind van koning Hendrik II (1154-1189), dus véél ouder is dan altijd werd aangenomen. Op de redenering van Coss is intussen wel het een en ander afgedongen

en Spencer volgt die lijn wanneer hij constateert dat de earls onder Edward I bij geval feudale relaties vervingen door betaalde diensten, maar dat zeker nog niet stelselmatig deden, terwijl ook het lokale bestuur en de lokale rechtspraak nog niet zo radicaal waren gedecentraliseerd als een eeuw later het geval was. Soms lijkt het of de earls in de dertiende eeuw überhaupt niet geïnteresseerd waren in het lokale bestuur en de ambtsdragers die daarmee belast waren. Tegelijkertijd probeerden ze volgens Spencer wel degelijk hun franchises te behouden en koninklijke inmenging in lokale aangelegenheden te weren – desnoods langs slinkse wegen (corruptie) of gewoon door gebruik van bruut geweld. En er waren nog andere manieren om aan de dwang van het koninklijke macht in de regio te ontkomen: bijvoorbeeld door het sturen van vervangers naar de rechtbanken van de sheriff of juist door het aanpappen met koninklijke rechters die beslisten over het soort zaken waarbij earls vaak waren betrokken. Echt helpen deed dat niet als puntje bij paaltje kwam. Zo moest earl Warenne een confrontatie met de koning en zijn gerechtelijke apparaat aan het einde toch bekopen met ‘something of a bloody nose’ (169). Dat is leuk gezegd, maar als afsluiting van het tweede deel toch niet helemaal bevredigend. Spencer blijft in zijn standpuntbepaling ten aanzien van bastard feudalism teveel hangen in een ‘in sommige opzichten wel, in andere niet’-redenering waarin bovendien onduidelijk blijft in hoeverre het gedrag van de earls verschilde van dat van andere edelen (baronnen) en wat de rol was die rijke stedelingen eventueel speelden in de beheersing van het platteland.

Het derde en laatste, verhalende, deel van Spencers boek gaat over de politieke en militaire betrokkenheid van de earls tijdens het lange bewind van Edward I, dat begon met de afwikkeling van de grote baronnenopstand van Simon de Montfort en dat een duidelijk keerpunt had in 1286. Spencer maakt goed duidelijk dat het krachtige herstel van het koninklijke gezag aan het begin van deze periode onmogelijk was geweest zonder voldoende loyale steun van de earls. Edward had daarbij het geluk dat hij aan het begin van zijn koningschap te maken had met een nieuwe generatie earls die bijna allemaal van zijn eigen leeftijd of jonger waren. Om zijn innige band met hen te versterken investeerde Edward graag in de organisatie van exclusieve toernooien en ‘Ronde Tafel’ vergaderingen. Deze strategie werkte. Soms tandenknaarsend, zoals tijdens de gerechtelijke onderzoeken naar adellijke gezagsrechten, soms fanatiek bereidwillig, zoals tijdens de oorlogen tegen Wales of later tijdens de Schotse kwestie, en soms met grote aarzeling, zoals tegenover de continentale politiek en de kruistochtambities van de koning, werkten de meeste earls meestal loyaal mee aan de uitvoering van het koninklijke beleid.

Problemen begonnen pas in 1286, toen Edward voor lange tijd naar het continent vertrok, vier earls meenam, en zijn neef Edmund van Cornwall als regent aanstelde. In Engeland leidde deze situatie tot ernstige conflicten, die Edward na thuiskomst maar half wist te pacificeren. Vooral zijn relatie met de machtige earl van Gloucester was gecompliceerd. Hij vervulde een sleutelpositie in de oorlogen in Wales en de Welsh Marches, maar was ook eigengereid en weinig volgzaam. De crisisjaren 1294-1301 zorgden voor nieuwe spanningen, die maatschappelijk breder uitstraalden. Voor zijn oorlogen kreeg Edward de handen nog wel op elkaar, maar toen in verband daarmee de belastingen drastisch omhooggingen, volgde massaal protest. Dat begon van onderop, waarna verschillende earls er geen been in zagen om zich tot spreekbuis van het ‘hele koninkrijk’ te maken. Wat pleit voor de soliditeit van

Edwards relaties met de earls is dat het in deze situatie nooit tot een heuse ‘baronnenopstand’ is gekomen. Integendeel, met kenmerkende geslepenheid wist Edward de twee meest oppositionele earldoms, Hereford en Norfolk, in te palmen ter versterking van de belangen van de Kroon en de koninklijke familie.

Volgens Spencer liet Edward zijn handelen echter teveel bepalen door zijn relaties met de earls, en te weinig door de wensen van de lage adel (gentry). Deze kapitale inschattingsfout creëerde een ‘pool of unresolved grievances (...)’ die de kern vormde van Edwards ‘toxic legacy’ aan zijn onfortuinlijke zoon (255). Dit is ongetwijfeld een juiste conclusie, maar ook een die gebaseerd is op een onderzoek dat belangrijke aspecten van de relatie tussen de koning en de Engelse (top)aristocratie feitelijk geheel onbesproken laat, namelijk de posities van dat deel van de adel in strikte zin dat niet tot de topgroep van de earls hoorde (dat wil zeggen de overige barons) en ook die van de uitermate invloedrijke lords spiritual – het selecte gezelschap van (aarts)bisschoppen en abten van grote kloosters, die grotendeels uit de toparistocratie werden gerekruteerd. Typierend voor Spencers smalle blik is bijvoorbeeld dat van de laatste groep alleen de aartsbisschop van Canterbury, Robert Winchelsey, wordt genoemd, die een belangrijke rol speelde in de oppositie tegen de koning. Verder lijkt het wel alsof er in dertiende-eeuws Engeland geen bisschoppen en kloosters waren en alsof de Kerk geen factor van betekenis was in de kern van het politieke krachtenveld. Kortom, Andrew Spencer heeft een interessant en leesbaar boek geschreven over een ogenschijnlijk groot onderwerp, dat echter door de nauwe focus minder breed is behandeld dan het in mijn ogen verdient.

